

5. Ковалівський А. П. Легенда про Сковороду у французькому словнику / А. П. Ковалівський // Червоний шлях. – 1923. – № 1. – С. 226 – 227.
6. Larousse Pierre. Skovoroda // Grand Dictionnaire du XIX siècle. – Paris, 1875. – P. 781 – 782. **7. Махновець Л. Є.** Григорій Сковорода. Біографія / Л. Є. Махновець. – К. : Наукова думка, 1972. – 254 с.
8. Тетерина Д. Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог / Д. Тетерина. – К.-Мюнхен : РВА “Тріумф”, 2001. – 322 с.
9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. – Харків : Фоліо, 2009. – 123 с. (Знамениті українці). **10. Стадниченко В.** Іду за Сковородою : Сповідь у любові до вчителя / В. Стадниченко. – К. : Криниця, 2002. – 173 с. **11. Мольнар М. І.** Невідомий лист Сковороди / М. І. Мольнар // Радянське літературознавство. – 1958. – № 2. – С. 113 – 116.

Шевчук Т. С. Факти і міфи про закордонну подорож Г. Сковороди

У статті критично осмислено усі відомі на сьогодні дані про час та місце закордонного перебування українського філософа Г. Сковороди.

Ключові слова: закордонна подорож, факт, міф.

Шевчук Т. С. Факты и мифы о зарубежном путешествии Г. Сковороды

В статье критически осмысливаются все известные на настоящий момент сведения о времени и местах заграничного пребывания украинского философа Г. Сковороды.

Ключевые слова: заграничное путешествие, факт, миф.

Shevchuk T. S. Facts and myths about the foreign journey of G. Skovoroda

All known facts and myths about time and places of the foreign period of life of the Ukrainian philosopher G. Skovoroda are critically analyzed in this article.

Key-words: foreign travel, fact, myth.

УДК 821.161.2+821.111

І. В. Школа

**ЛИЦАРСЬКИЙ ДИСКУРС У “ПОДОРОЖІ...” М. ЙОГАНСЕНА
ТА “ПОВЕРНЕННІ ДОН КІХОТА” Г. К. ЧЕСТЕРТОНА**

Риси середньовічного лицарського роману часто спостерігаються у творах письменників, їх сюжети та ситуації інтерпретуються митцями відповідно до проблематики, ставлення до життя, художніх задумів.

Одним з таких прикладів є “Подорож...” М. Йогансена та “Повернення Дон Кіхота” Г. К. Честертон. Однак дослідження так званої лицарської проблематики у романах українського та англійського письменників, на нашу думку, неможливо відокремити від питань художньої рецепції авторами роману “Дон Кіхот” М. Сервантеса.

На наявність рис авантюрного роману у “Подорожі...” М. Йогансена в рамках дослідження комічного вказує В. Денисенко. Д. Алквист говорить про присутність лицарського дискурсу у романі Г.К. Честертон. Однак на сьогодні бракує спеціальних досліджень, присвячених зазначеній темі. Крім того, твори англійського та українського митців досі не розглядалися компаративно і потребують комплексного контекстуального аналізу. Отже, метою нашої статті є дослідження трансформації лицарського дискурсу в “Подорожі...” М. Йогансена та “Поверненні Дон Кіхота” Г. К. Честертон.

У зв'язку з тим, що роман М. Сервантеса з перших сторінок подається автором як пародія на лицарський роман (письменник засвідчує це у пролозі та в заключній частині книги), читач повсякчас спостерігає традиційні риси та ситуації, властиві творам цього жанру. Відмінність полягає у тому, що М. Сервантес переніс їх з чарівного романтичного середовища середньовічних творів у повсякденні умови Іспанії початку XVII ст. Склався стереотип, що у “Дон Кіхоті” автор пародіює лицарські романи, однак В. Набоков та Є. Мелетинський вважають, що твір М. Сервантеса не тільки пародія – він справжній лицарський роман. Останнє набуває особливої актуальності в контексті нашого дослідження.

Образ жанру лицарського роману, як справедливо зауважує С. Бочаров, постійно присутній в “Дон Кіхоті” (неважко уявити усю сукупність текстів лицарських романів, що існує в уяві Дон Кіхота, як єдиний інтертекст) [2, с. 10]. Головний герой М. Сервантеса має досить чітку картину того, яким повинен бути лицар та яке місце він має займати у суспільстві. Його уявлення співпадають з вимогами лицарського кодексу, описаного у багатьох творах про лицарів та історіографічних працях [1, 4, 5, 6]: лицар мандрує, захищаючи скривджених і викорінюючи неправду заради власної слави та на честь прекрасної дами; його шлях починається із посвячення, без якого герой не має права вершити свої подвиги; лицарю властиво приносити всілякі обітниці, він повинен обов'язково здійснити подвиг; на шляху героя чекає щось невідоме й казкове, його захищають або протистоять могутні чарівники; необхідним є кохання до прекрасної дами; лицаря супроводжує вірний зброносець; герой є надзвичайно віруючою людиною; наприкінці шляху, який є низкою випробувань, його чекає нагорода – він знаходить славу й багатство, а найчастіше й корону.

Користуючися цими критеріями, проаналізуємо риси лицарського роману в “Подорожі...” М. Йогансена та “Поверненні Дон Кіхота” Г. К. Честертон в контексті сприйняття митцями роману “Дон Кіхот”.

Вивчення наукових праць, присвячених середньовічним лицарським романам (Л. Андреева, М. Бахтіна Г. Рубанової, Є. Мелетинського, А. Михайлова), та художніх текстів дозволяє доповнити характерні для них риси: розповідь часто починається з родоводу героя (саме з цього моменту стає відомо про його місію та життєвий шлях); простежується надзвичайна ідеалізація минулого; протягом усіх подій, що відбуваються у творі, лицар повинен зберігати целібат (риса, характерна для багатьох творів).

Приблизно за такою схемою і відбуваються події у романі “Дон Кіхот”, де є детальний опис усіх необхідних приготувань, які мав здійснити справжній лицар (герой знаходить необхідні обладунки, зброєносця, проходить обряд посвячення, дає обітницю захищати слабких та знедолених). Автор дотепно їх пародіює. Дон Кіхот змальовує Санчо особливості життя та обов’язки лицарів і прагне їх дотримуватися.

Як відзначають літературознавці (М. Бахтін, Є. Мелетинський, А. Михайлов та ін.), основним сюжетотвірним елементом лицарського роману є мотив подорожі, що передбачає остаточне формування особистості героя. За словами М. Бахтіна, “дорога особливо вигідна для зображення подій керованих випадковістю... На дорогу виїжджають герої середньовічних лицарських романів, і часто всі події роману відбуваються або на дорозі, або сконцентровані навколо неї” [1, с. 396]. Подібну позицію займає також В. Кожин, підкреслюючи, що “...зміна місць, пошуки, що не мають ясної мети та завершення є долею героя, необхідним способом існування. Якщо б він зупинився у якомусь певному місці, зупинився б і роман, який живе стихією руху” [4, с. 154].

Відомо, що шлях лицаря в лицарському романі має лінійну будову, але М. Сервантес робить його циклічним – Дон Кіхот живе в селі Ламанчському, відправляється мандрувати з нього і до нього ж повертається помирати. У пролозі до своїх новел М. Сервантес розмістив карту подорожі Дон Кіхота. Маршрут дивакуватого лицаря графічно вражає: це крива лінія, що мотається з боку в бік і поступово повертається до висхідної точки, замикаючи коло – безнадійне замкнене коло, що стає символом марної боротьби героя за справедливість.

Аналогічну циклічність має й шлях героїв Г. К. Честертон. Дуглас Меррел відправляється у подорож за червоною фарбою із Сивудського абатства і повертається назад, щоб розповісти історію нещасного виробника фарб. Ще раз залишає Сивуд, слідуючи за Херном, і знову повертається. Історія абатства повторює цю циклічність: на початку роману, відомо, що події відбуваються у маєтку, який колись був абатством яким він стає знову наприкінці твору. Мотив подорожі дуже важливий для Г.К. Честертон – герой залишає будинок, бо прагне духовного оновлення. Подібне можна побачити й у М. Сервантеса в трансформації Дон Кіхота Ламанчського в Алонсо Доброго.

На відміну від М. Сервантеса та Г. К. Честертон, у “Подорожі...” М. Йогансена шлях героїв має лінійну будову, як у лицарських романах, які автор, наслідуючи іспанського письменника, дотепно пародіює. Сама

назва твору українця досить красномовна. Так, за словами автора, доктор Леонардо й Альчеста довго подорожують. Проте невідомо, як довго триває мандрівка, яка її мета і, зрештою, як довго герої перебувають в Україні. Єдине, що нам відомо: вони їдуть зі Змієва до Бахтина, однак цих населених пунктів у подорожі немає, автор згадує про них мимохідь, і можна тільки здогадуватися, який шлях пройшли мандрівники. Як і в лицарських романах, майже неможливо точно визначити, скільки днів подорожують доктор Леонардо й Альчеста. Минають дні й є тільки одна остання ніч, коли герої провалюються у тартарари.

Місце й час дії у М. Сервантеса, Г. К. Честертон та М. Йогансена досить конкретизовані, а, головне, не дуже віддалені від моменту написання книги. Навіть якщо місця дії вигадані автором, сучасність цілком реалістична. Правдоподібні й усі персонажі другого плану. У центрі оповідання, але це не характерно для українського письменника, знаходиться герой, чия поведінка не вписується в рамки, прийняті сучасним йому суспільством.

Персонажі Г.К. Честертон (Майкл Херн та Дуглас Меррел) є, безсумнівно, кіхотичними. Вони створені за зразком героїв М. Сервантеса. Бібліотекар Майкл Херн для автора є втіленням англійського Дон Кіхота, який повернувся, щоб відродити віру людей у Бога та загальнолюдські цінності. Герої Г. К. Честертон як справжні лицарі впевнені, що за ідеали варто боротися.

Слід зазначити, що на початку романів М. Сервантеса та Г. К. Честертон головні герої – цілком соціальні особистості. Вони освічені, мають певний, нехай і невеликий, дохід, будинок, певне заняття. Починаючи робити лицарські вчинки, герої вступають із суспільством у конфлікт, після чого їх починають вважати божевільними.

Наступною рисою лицарського роману є розповідь про походження героя. “Подорож...” М. Йогансена, як і належить, розпочинається із опису родоводу Дона Хосе Перейри, який тягнеться ще з середньовіччя. Однак, пародіюючи середньовічні лицарські романи, автор вдається до іронії, розповідаючи історію благородної людини паралельно з родоводом його собаки Родольфо: “Обоє вони були аристократичного походження. Бабуся Родольфо, будучи ще молодою золотавою сукою, одержала на виставці велику золоту медалью... Бабуся Дона Хосе Перейра не одержала золотої медалі, будучи ще молодою золотоволосою дівчиною, але зате ж вийшла заміж за діда... Перейра і увійшла таким способом в аристократичну стародавню фамілію, хоча й дуже бідну” [3, с. 15].

Зауважимо, що М. Сервантес не розповідає про дитинство та рід Алонсо Кіхана (модифікуючи традицію лицарського роману, адже у творах цього жанру головний герой завжди молодий, автор обирає лицарем людину вже поважного віку), проте зауважує, що він – “ідальго, чіє майно складало родинний спис, давній щит, стара шкапа та борзий пес” [6, с. 58]. М. Сервантес та Г. К. Честертон більшу увагу звертають

на посвячення героя у лицарі, без якого він не має права вершити подвиги.

Головною метою лицарського існування, як відомо, є боротьба з несправедливістю заради власної слави та на честь прекрасної дами, тобто лицар обов'язково повинен здійснити подвиг. Боротьба з вітряками та інші загальновідомі “подвиги” Дон Кіхота стали символами марної боротьби за недосяжні ідеали. Герої Г.К. Честертон – люди іншої епохи, які здійснюють реальні подвиги, що сприймаються цілком серйозно. Безумовно, на англійця вплинув не тільки образ Дон Кіхота, але й образ лицаря романного і такий вплив неможливо заперечувати.

Майкл Херн, який втілює Дон Кіхота у творі Г. К. Честертон, під час здійснення свого першого подвигу ще скромний бібліотекар, але коли при ньому ображають хетську царівну, герой палко захищає її, озброєний віничком для змітання пилу. У кульмінації роману Херн попереджає про небезпечне і непередбачуване збільшення машин. Саме тому Дон Кіхот повертається й бореться з механічними вітряками. Для англійського митця сервантесівський персонаж є уособленням традиції, лицарства, християнських ідеалів, віри в Бога, і, повернувши його, автор виступає проти технічного розвитку та морального зубожіння суспільства.

Проте саме Дуглас Меррел, який уособлює у “Поверненні Дон Кіхота” Санчо Пансу, здійснює найважливіші подвиги, першим з яких є моральна перемога над соціалістом Брейнтрі. Пізніше, прекрасна дама (у цьому випадку Олівія Ешлі) посилає героя на інший подвиг: їй життєво необхідна червона фарба особливого відтінку. Розшукуючи фарбу, герой знаходить її творця, який, розорений більшими виробниками, животіє в провінції і йому загрожує божевільня. Меррел знаходить фарбу, рятує нещасного старого й закохується в його дочку, але не насмілюється їй зізнатися, оскільки дівчина йому зобов'язана. Такий учинок Дугласа Меррела Майкл Херн називає істинно кіхотичним.

На противагу персонажам Г. К. Честертон, герой М. Йогансена зовсім не лицар, він – лікар-венеролог. Змальовуючи доктора, автор досить іронічно порівнює його з середньовічним лицарем, підкреслюючи подібність свого персонажа до героїв лицарських романів. Однак доктор Леонардо так і не здійснює свого подвигу. Натомість це робить його суперник у коханні студент Перебийніс. Такий перебіг подій є авторською іронією, творчою модифікацією канонічних традицій лицарського роману.

Отже, у “Поверненні Дон Кіхота” Г.К. Честертон прямо наслідує лицарські традиції, осмислюючи проблему віри та значення християнських цінностей, уособленням яких для автора є Дон Кіхот. На відміну від нього, М. Йогансен вільно змінює жанрову парадигму твору, якому не властива релігійність, та іронічно переосмислює традиції лицарського роману.

Окремо слід зупинитися на зображенні у творах прозаїків дами серця. За законами лицарського роману, герой неодмінно повинен бути

закоханим. Саме про це йдеться в розмові Дон Кіхота та Санчо: “Не може бути мандрівного лицаря без дами, тому що закоханий лицар – це настільки ж звичайне й природне явище, як зоряне небо...” [6, с. 12]. Згідно з традицією, герої зверталися до дами як до божества, а поети, описуючи коханих благородних лицарів, наділяли їх надзвичайними рисами: волосся героїні – золото, чоло “ Єлисейські поля, брови – веселки небесні тощо. Саме такі порівняння застосує М. Сервантес, зображуючи Дульсінею.

Підкреслимо, що дама серця у випадку Дон Кіхота мусить викликати захоплення, однак не передбачається фізичне оволодіння жінкою, як у випадку з Альчестою М. Йогансена, роль якої як коханки передбачена назвою твору. Героїня “Подорожі...” – прекрасна дама в очах доктора Леонардо. Стосунки героїв є цікавими для нас у контексті пародії на лицарський роман. Леонардо схиляється перед красою і чарівністю Альчести, як справжній лицар. Звертаючись до неї, він, виявляючи повагу, часто промовляє “о Альчесто!”.

Загалом, як і відбувається в лицарському романі, стосунки Леонардо й Альчести у “Подорожі...” М. Йогансена мають платонічний характер. Взаємини героїв розвиваються на тлі подорожі, однією з цілей якої є сексуальний зв'язок. Від самого початку відчувається, що це повинно стати кульмінацією твору. Леонардо носить кохану на руках, катає на човні, присвячує їй вірші, але жодного разу не дозволяє собі того, чого не дозволяють собі середньовічні лицарі з книжок – самого акту кохання не відбувається, як би цього не прагнула прекрасна Альчеста. Як пише М. Йогансен, “...доктор Леонардо, хоч і подорожував довгі роки з Альчестою, ще не мав щастя любити її остаточно і повно...” [3, с. 308]. Героїня залишається для доктора прекрасною недосяжною мрією, тому одна з вимог лицарського роману – целібат лицаря – автором дотримана повністю.

Г. К. Честертон переосмислює традиційний жіночий образ лицарських романів інакше. Відомо, що лицарська любов прирівнюється до любові куртуазної, але вона суперечить християнським догмам, бо найчастіше – це любов до чужої дружини, обожнювання людини. Однак, за переконанням Дон Кіхота, наприкінці лицарського шляху герой повинен одружитися. Сам герой, зрозуміло, цього зробити не може. Герої Г. К. Честертон, ніби всупереч М. Сервантесові, чий персонаж давно пережив шлюбний вік, неодмінно повинні знайти жінку у своїх мандрівках.

Жінка, яку, пройшовши випробування, знаходять персонажі Г. К. Честертон, по-перше, незаміжня й одружена не була, а по-друге, вона дівчина, принаймні, про зворотний бік нічого не відомо. Героїня може бути бідною, як дочка доктора Хендри, з якою одружується Меррел, або заможна, як Розамунда Северн, кохана Херна. Для англійського письменника важливо, щоб жінка належала до того ж соціального кола, що й її герой. Героїні Г. К. Честертон, так само як і

М. Йогансена, не пасивні, вони віддані своїм близьким і прагнуть боротися за своє щастя.

Незважаючи на не зовсім точне виконання настанов Церкви, саме мандрівний лицар є її вірним слугою й захисником, його служіння порівнянне із чернечим – риса, характерна для лицарських романів та вказаних творів М. Сервантеса та Г. К. Честертона. Лицар для того й відправляється в дорогу, щоб робити добрі справи, а заодно й повчати. Протягом усього твору Дон Кіхот проповідує вічні цінності. Те саме роблять герої Г. К. Честертона: "... натхненний літописець міг би розповісти, як візникові й сідокові вдавалося утішати пригноблених. Він повідав би про те, як вони підвозили бурлак і катали дітей; про те, як вони обертали кеб і в пересувний ларьок, і в намет, і в купальню; і про те, як прості душею кальвіністи приймали його за бродячу кафедру й слухали повчальні проповіді Дугласа Меррела..." [8, с. 118] (тут і надалі в перекладі автора).

Канонічно шлях лицаря може завершуватися знаходженням влади. Лицар повинен одружитися з прекрасною принцесою, звільненою з ув'язнення, і стати королем. Саме на цей неправдоподібний у сервантесівській Іспанії результат споконвічно розраховують Дон Кіхот і Санчо. Але Г. К. Честертон, ніби всупереч своєму попереднику, раз у раз змушує своїх героїв носити корону. М. Йогансен, навпаки, далекий від того, щоб зробити свого персонажа королем. Його герой – звичайний лікар, який подорожує територією України.

Наступна риса лицарських творів – фантастичність. Літературознавець А. Штейн наголошує, що М. Сервантес будує свій роман "на поєднанні фантастичного з комічно реальним" [7, с. 25]. Прикладами такого синтезу є пошук неіснуючого замку Дульсінеї Тобоської або відвідування Дон Кіхотом печери Монтесинос. Фантастичне перетікає в реальне і навпаки. Дон Кіхот приймає вітряки за велетнів, бореться з ними, діючи ніби у реальному світі, але для нього реальність – це змова проти нього могутніх чарівників.

Фантастичне в "Подорожі..." М. Йогансена з'являється двічі: на самому початку повісті, коли іспанець Дон Хозе Перейра несподівано перетворюється на Данька Перерву – "степовика і члена степового райвиконкому" та наприкінці, коли автор описує події "чудесної ночі". На відміну від українського письменника, фантастичність не є ознакою роману Г. К. Честертона, натомість йому властива ідеалізація минулого – ще одна риса, характерна для лицарських романів та твору М. Сервантеса. Дон Кіхот, який повертається на початку ХХ ст. на англійську територію, впевнений, що середні віки були "золотим віком" людства: "...щасливий час, коли люди були простими, розумними, здоровими, настільки близькими до Бога, наскільки це можливо" [8, с. 127]. Герой прагне повернути та втримати втрачену епоху.

Проаналізувавши лицарський дискурс у "Подорожі..." М. Йогансена та "Поверненні Дон Кіхота" Г. К. Честертона, ми

вважаємо, що жанрові пошуки прозаїків позначені двома напрямками: збереження і переосмислення традицій та їх заперечення й пародіювання. У творах письменників спостерігаються типологічні сходження з лицарським романом (центральним є мотив подорожі; яскраво виражена тема кохання; наявність фантастики; подвиг, що обов'язково повинен здійснити лицар тощо), які автори переосмислюють згідно з проблематикою та творчим задумом. У М. Йогансена присутні додаткові риси: розповідь про походження героя та обітниця цілібату, також головною жанровою парадигмою твору М. Йогансена є пародія на лицарський роман.

Хоч натяки, алюзії, прямі порівняння з “Дон Кіхотом” розсіпані по текстах Г. К. Честертон, “Поверненню Дон Кіхота” зовсім не властива пародійність. Однак герой англійського митця близький не стільки героєві лицарського роману, хоч і має багато спільних з ним рис, скільки героєві М. Сервантеса. Історичний лицар або герой лицарського роману – частина суспільства, у нього є своя роль, він користується повагою у суспільстві. Герої ж М. Сервантеса та Г. К. Честертон, приймаючи лицарське служіння, стають маргіналами.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує проблеми, оскільки аналіз лицарського дискурсу у “Подорожі...” М. Йогансена та “Поверненні Дон Кіхота” Г. К. Честертон крізь призму рецепції роману “Дон Кіхот” М. Сервантеса вимагає подальших наукових пошуків.

Література

- 1. Бахтин М.** Формы времени и хронотопа в романе / М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234 – 407.
- 2. Бочаров С. Г.** О композиции “Дон Кихота” / С. Г. Бочаров // О художественных мирах : Сервантес. Пушкин. Баратынский. Гоголь. Достоевский. Толстой. Платонов. – М. : Советская Россия, 1985. – С. 5 – 34.
- 3. Йогансен М.** Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію / М. Йогансен // Вибрані твори. – К. : Смолоскип, 2001. – 516 с.
- 4. Кожинов В.** Происхождение романа / В. Кожинов. – М. : Советский писатель, 1963. – 440 с.
- 5. Ружмон Дені.** Любов і Західна культура / Д. де Ружмон [пер. з франц. Я. Тарасюк]. – Л. : Літопис, 2001. – 301 с.
- 6. Сервантес М.** Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі : В 2 ч. / М. Сервантес [Пер. з ісп., М. Лукаша]. – Харків. : Фоліо, 2008. – Ч. 1. – 478 с.
- 7. Штейн А.** Дон Кихот – вечный спутник человечества / А. Штейн. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 96 с.
- 8. Chesterton G. K.** The Return of Don Quixote : novel / G. K. Chesterton. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.franklang.ru/index.php>

**Школа І. В. Лицарський дискурс у “Подорожі...”
М. Йогансена та “Поверненні Дон Кіхота” Г. К. Честертон**

Стаття присвячена дослідженню особливостей лицарського дискурсу в “Подорожі...” М. Йогансена та “Поверненні Дон Кіхота” Г. К. Честертон. Автор виділяє характерні риси лицарського роману та досліджує їх трансформацію у творах українського та англійського письменників.

Ключові слова: лицарський дискурс, модифікація, традиція, лицарський роман.

**Школа І. В. Рыцарский дискурс в “Путешествии...”
М. Йогансена и “Возвращении Дон Кихота” Г. К. Честертон**

Статья посвящена исследованию особенностей рыцарского дискурса в “Путешествии...” М. Йогансена и “Возвращении Дон Кихота” Г. К. Честертон. Автор выделяет характерные черты рыцарского романа и исследует их трансформацию в произведениях украинского и английского писателей.

Ключевые слова: рыцарский роман, модификация, традиция, рыцарский дискурс.

**Shkola I. V. The chivalric discourse in M. Yoganzen's
“Travelling...” and G.K. Chesterson's “The Return of Don Quixote”**

The article deals with the peculiarities of chivalric discourse in M. Yoganzen's “Travelling...” and G. K. Chesterson's “The Return of Don Quixote”. The author shows the most important chivalric novels' features and their transformation in the texts of Ukrainian and English writers.

Key words: chivalric discourse, transformation, tradition, chivalric novel.